
La intervenció social avui: tensions i possibilitats

PID_00249381

Débora Ávila Cantos
Nizaiá Cassián Yde
Sergio García García
Marta Pérez Pérez

Temps mínim de dedicació recomanat: 3 hores

Débora Ávila Cantos

Professora d'Antropologia a la Universitat Complutense de Madrid, doctora en Antropologia Social per la mateixa universitat i investigadora entorn de les formes de govern de temes socials (i, en especial, de les perifèries urbanes) en el neoliberalisme. Ha impulsat i participa des de fa més d'una dècada en projectes de recerca militant (com l'Observatori Metropolità de Madrid i la xarxa d'investigació col·lectiva «Carabancheleando»), combinant la implicació en espais socials amb l'autoformació i la pràctica teòrica.

Nizaiá Cassián Yde

Doctora en Psicologia Social per la Universitat Autònoma de Barcelona. Professora dels Estudis de Psicologia i Ciències de l'Educació de la UOC, responsable de diverses assignatures de l'àmbit de la Psicologia de la Intervenció Social i dels estudis crítics sobre l'emprenedoria. El seu camp d'investigació gira al voltant dels Estudis de la Governamentalitat i la seva aplicació a les lògiques de govern de les economies urbanes postfordistes. Des d'espais acadèmics i col·lectius, ha treballat entorn de l'actual flexibilització i precarització del treball, i en la discussió sobre nous drets socials que responguin a aquesta mutació.

Sergio García García

Professor de Treball Social Comunitari a la Universitat Complutense de Madrid i doctor en Antropologia Social per la mateixa universitat. Forma part, a més, del Grup de Perifèries de l'Observatori Metropolità de Madrid, i investiga sobre la producció de discursos i pràctiques relatives a la inseguretat ciutadana, la gestió policial de la ciutat, els dispositius de serveis socials com a manera de govern i les pràctiques culturals i comunitàries a les perifèries urbanes.

Marta Pérez Pérez

Investigadora independent i doctora en Antropologia per la Universitat Autònoma de Madrid. Està interessada en la relació entre crisi i la teoria i pràctica dels drets i la ciutadania; mobilitat, migració i règims de fronteres; processos de desmantellament de sistemes sanitaris públics i noves formes d'organitzar la protecció social que excedeixen la intersecció productiva entre estat del benestar, burocratització i pràctiques neoliberals.

Índex

Introducció	5
Objectius	6
1. La intervenció social avui: perspectives crítiques	7
1.1. De la governamentalitat liberal a la neoliberal	7
1.2. Organitzar el camp social a la manera del mercat	9
1.2.1. Producció i subjecció d'«empresaris de si mateixos»	10
1.2.2. Producció de desigualtat i diferències que competeixen	11
1.3. Vigilar, controlar i subjectar la disfuncionalitat: calculant riscos	13
1.4. La intervenció social en la vigilància i subjecció del risc	14
1.4.1. Monitoratge	15
1.4.2. Gestió del risc per al maneig de la societat com a mercat	15
1.4.3. Gestió del risc per al manteniment de la pau social	16
1.5. Zones d'abandonament	18
1.6. Redirecció de les crítiques i capitalització de la diferència	19
2. Tensions que travessa la intervenció social	24
2.1. Tensions derivades de la mercantilització de la intervenció social	24
2.2. Tensions derivades de les funcions de control, contenció i subjecció a la intervenció social	25
2.3. Tensions derivades de la precarietat i la necessitat de flexibilitat	26
2.4. Tensions derivades de l'arbitratge en la concessió de recursos ...	26
2.5. Tensions derivades de la professionalització de la intervenció social	27
2.6. Pràctiques crítiques i espais de transformació en la intervenció social	27
Bibliografia	31

Introducció

Aquest últim mòdul vol tancar un recorregut per la intervenció social que va partir de la seva conceptualització i genealogia, es va endinsar en les perspectives tradicionals i va trobar una sortida en l'obertura a la participació. És precisament aquest aflorament de perspectives alternatives a la intervenció social el punt de partida que ens permet pensar de forma crítica en el **que ha esdevingut en la disciplina en les últimes tres dècades**.

Com veureu, l'anàlisi que traçarem en aquest mòdul dona compte d'un cert efecte de «captura» que ha tingut lloc en èpoques recents respecte a alguns elements de la potència crítica aportada per les perspectives participatives. El nostre objectiu en plantejar aquesta anàlisi no cerca tant posar en qüestió aquestes eines d'intervenció com recordar que tot coneixement i tota perspectiva, en el marc de la intervenció, lluny d'aportar marcs universals i absoluts a tall de receptes, s'ha d'analitzar, en canvi, en el camp de forces i tensions que la vinculen a un context sociohistòric i econòmic polític específic. En aquest sentit, vol tornar a cridar l'atenció sobre una de les dimensions que considerem fonamental en tota pràctica d'intervenció social. És a dir, la necessitat d'un exercici constant, crític i autoreflexiu que ens permeti analitzar, per a cada context i cada situació, què possibiliten –o què deshabiliten (limiten, modulen, controlen)– determinades formes d'acció social, quin paper tenen i com es veuen travessades determinades formes d'intervenció social en el marc d'una sèrie de tensions i desigualtats socioeconòmiques específiques, com també quins són els efectes de les nostres pràctiques i marcs teòrics.

Per a això, en aquest mòdul proposem analitzar el paper i el funcionament de la intervenció social en l'actualitat en els nostres contextos més pròxims, partint de la hipòtesi que la intervenció s'insereix avui, no sense resistències, en una forma de govern neoliberal que gestiona diversos camps socials sota una lògica econòmica, intervenint-hi per sincronitzar-los amb el mercat. Com a efecte d'aquesta lògica de gestió del camp social i de les funcions que dins seu pugui tenir la intervenció social, un propòsit central del mòdul és posar en relleu les múltiples tensions que travessen aquest marc de la intervenció, alhora que són germen de camps de possibilitat per a la transformació social.

Objectius

- 1.** Realitzar una breu introducció a les lògiques de govern de la qüestió social en el neoliberalisme actual.
- 2.** Analitzar, en consonància, les formes i funcions que cobra la intervenció social en el context de la societat neoliberal.
- 3.** Explicitar les tensions resultants de les lògiques contradictòries de la intervenció social en aquest context i explorar les possibilitats que, des de la intervenció social, s'han donat i es donen per a la transformació social.

1. La intervenció social avui: perspectives crítiques

Com hem vist en mòduls anteriors, de les crítiques a les perspectives tradicionals de la intervenció social van sorgir diverses formes de construir processos emancipadors de grups que buscaven reconeixement social i drets per mitjà de l'enfortiment de la solidaritat i de l'encreuament de sabers. En aquest apartat volem plantejar que, al mateix temps, la política social neoliberal actual parteix precisament d'aquestes crítiques, però no per negar-les, sinó per reconduir-les cap a un **ideal de societat basat en la competència**. Mentre aquesta gestió social continua desplegant discursos i pràctiques que disciplinen i criminalitzen els pobres, l'especificitat de la governamentalitat neoliberal sobre la qüestió social és aquesta redirecció de les crítiques que es van fer al model liberal i l'estat del benestar, encaminant-se cap a actuacions funcionals al mercat (Wacquant, 2010). Vegem primerament com es dona aquest passatge de la governamentalitat liberal a la governamentalitat neoliberal, i després entrarem de ple a explorar la forma que pren la intervenció social en aquesta última, i les tensions que produeix en el si del treball social.

1.1. De la governamentalitat liberal a la neoliberal

Si recordem el que hem introduït en el mòdul 1, ja en l'inici de les polítiques socials de l'estat del benestar, o *welfare*, es gestava una nova transformació de la racionalitat de govern, que a poc a poc va abandonar els principis que havien caracteritzat el liberalisme del segle XIX i començament del XX, per consolidar-se en el que avui coneixem com a neoliberalisme, essent aquest últim la forma de govern que va prendre primacia en la dècada de 1970.

La **racionalitat de govern (o governamentalitat) liberal** té com a objectiu el progrés de la societat en el seu conjunt. Però, per aconseguir aquest benestar general, parteix de la necessitat de conèixer les relacions entre la població que cal governar, el territori i la riquesa (per definició escassa), per a poder reduir la imprevisibilitat d'aquestes relacions: no es tracta de modificar o condicionar aquestes relacions des del govern, sinó de fer que siguin segures per a poder obtenir-ne el màxim benefici (Foucault, 2008). Igual que succeeix en el mercat, aquestes relacions han d'autoregular-se, de manera que el govern hi intervindrà el menys possible, i només en els casos en què sigui necessari garantir aquest marc segur.

Per a aquesta anàlisi torna a ser-nos útil Michel Foucault i el seu exemple del preu del gra: en el liberalisme, l'Estat ha de conèixer el mecanisme del preu que estableix el mercat per si mateix, i respectar-lo. Només així el preu no es descontrolarà i es podrà mantenir la fam (com un problema de la població en relació amb l'encariment del preu del gra) dins d'uns límits tolerables. Des d'aquesta racionalitat, el mercat és el que revela a l'Estat el límit del seu govern,

Lectura complementària

L. Wacquant (2010). *Castigar a los pobres: el gobierno neoliberal de la inseguridad social*. Madrid: Gedisa.

Lectures complementàries

Per a saber-ne més sobre el sorgiment d'aquesta governamentalitat a la fi del segle XVIII, que es va estendre durant els segles XIX i XX, consulteu:

M. Foucault (2007). *El nacimiento de la biopolítica*. Buenos Aires: Fondo de Cultura Económica.

M. Foucault (2008). *Seguridad, Territorio, Población*. Madrid: Akal.

on ha d'actuar per a reparar els mals de la població i on no (és el que Foucault va anomenar la «governamentalització de l'Estat»). Per això, l'economia política és el saber de la governamentalitat liberal i l'estadística, la seva tecnologia privilegiada: perquè permeten conèixer la població i els seus diversos subconjunts en relació amb els seus problemes biològics. El mercat, però, podia produir mals a la societat (com l'atur), que se sumaven a altres mals, com les malalties infeccioses o els problemes de salut pública a les ciutats. Aquí és on l'Estat va estar obligat a tenir un paper actiu, per a fer-se càrrec de la reparació d'aquests mals, en allò que coneixem com a sorgiment de l'estat del benestar.

La raó del govern liberal és, per tant, la que **pren el mercat com a lloc de producció d'una veritat que estableix el límit de l'acció de l'Estat**. Una forma de govern que cerca el progrés de tota la societat en el seu conjunt, i confia que les regles del mercat penetraran i regularan la conducta dels grups socials per adequar-los i conduir-los a la normalitat del conjunt de la població. Però, és una manera de govern que, tanmateix, no va acabar del tot amb la pluralitat de les formes de conduir-se dels subjectes en les diferents esferes de la seva existència (Laval i Dardot, 2013). Per exemple, es podia mantenir adequada la conducta a la normalitat a la feina, però no en altres àmbits (com la sexualitat o la família).

Per la seva banda, la **governamentalitat neoliberal** emergeix de la crítica que, des de molts fronts diversos, es va fer a la manera de govern de la democràcia liberal i també a l'estat social. Les primeres formulacions de la teoria neoliberal es remunten als anys trenta del segle XX, quan la doctrina liberal estava més desacreditada que mai, pel gran crac del 1929 amb la caiguda del mercat de valors als Estats Units i el declivi econòmic generalitzat als països industrialitzats, els conflictes bèl·lics mundials, l'èxit de la Revolució Russa i l'auge del moviment obrer. No obstant això, caldrà esperar fins la dècada de 1980 perquè el neoliberalisme es decanti com a forma de govern hegemònica. Només llavors es passarà de la simple teoria a una lògica de govern dominant que organitza, *de facto*, segments cada vegada més amplis de la vida a escala global.

Aquesta governamentalitat neoliberal és la raó de govern que estableix com a principi bàsic ja no la confiança en l'autoregulació de la societat per mitjà de la mà invisible del mercat, sinó la **producció activa de relacions de competència** com a norma i principi regulador del camp social. Així, a diferència del liberalisme, el neoliberalisme no pren el mercat com a límit de l'acció de l'Estat, sinó que introdueix el principi del mercat –la competència– en la forma de governar i governar-se de tots els actors, inclòs l'Estat i la seva política social. I produeix una subjectivitat concreta, la de l'individu que es condueix d'acord amb la forma empresa i la competència en totes les esferes de la seva vida (la feina, la sexualitat, la família). En els apartats que segueixen, tractarem amb més detall aquestes transformacions i ens preguntarem a cada pas quin és el paper que compleix la intervenció social en la nova lògica de govern neoliberal.

Lectura complementària

C. Laval; P. Dardot (2013).
La nueva razón del mundo. Ensayo sobre la sociedad neoliberal. Barcelona: Gedisa.

1.2. Organitzar el camp social a la manera del mercat

Malgrat el lloc comú segons el qual el neoliberalisme consisteix a deixar fer al mercat i que, per tant, és contrari a les polítiques socials, aquí volem mostrar com aquesta governamentalitat neoliberal, *de facto*, té una gestió de la qüestió social pròpia i específica per al govern de les poblacions, basada a **fer funcionar el camp social pel mercat i per al mercat**, a la manera del mercat. Quina seria aquesta lògica, aquesta forma d'organitzar la societat a la manera del mercat? La que és conforme amb el **principi de la competència**: es concep la realitat com un mitjà natural de llibertat que tendeix a autoregular-se en funció d'aquest principi de la competència.

Dins dels models que ofereix el mercat, la **política social neoliberal** veu en la «forma empresa» la millor manera d'organitzar la intervenció social: es parteix del principi que si es fomenta en totes les esferes de la societat la rivalitat i la comparació per la via de la competència (com funcionen les empreses), aquesta actuarà com a palanca de desig, com a motor per al progrés. Les desigualtats i les discriminacions socials són naturalitzades com a fenòmens inevitables de la realitat: no es corregeixen, sinó que es modulen per convertir-les en estímuls per a competir. La desigualtat, per tant, no és una cosa que cal *eliminar* (ja que fomenta la competència), sinó que cal *gestionar*.

Si tota relació econòmica, per a realitzar-se, pressuposa una modelització i un control de la subjectivitat, el neoliberalisme és la manera de govern que més necessita la producció de subjectivitat individual i grupal perquè no funciona amb disciplina (subjecte passiu del fordisme), sinó amb seducció (promou i produeix subjectes desitjants). En aquest sentit, la competència i la inversió en un mateix per a ascendir socialment es viu i es pensa com una cosa desitjada, no imposada. No obstant això, quan aquesta seducció no produeix els efectes desitjats, la gestió neoliberal recorre també a tècniques de subjecció (submissió).

La subjectivació com a construcció del subjecte és un procés sempre obert, inestable, en marxa: en francès, *assujettissement* assenyala que el subjecte està lligat a subjecció, submissió (estar subjecte a un lloc, a una identitat, mitjançant el control i la dependència), però també a fer-se subjecte com a procés actiu d'autoconsciència i singularització. És aquest procés actiu el que pot excedir la subjectivació neoliberal d'acord amb la forma de l'empresa, també en el si de la intervenció social.

Per la seva capacitat de penetració en el cos de la societat, la intervenció social s'ha convertit en una eina privilegiada d'aquesta gestió, tant per produir subjectivitat enllaçada en la competència com per subjectar la disfuncionalitat derivada de la desigualtat social, com també de les subjectivitats rebels. A continuació, analitzarem alguns elements que ens permeten plantejar aquesta transformació en l'àmbit de la intervenció social.

1.2.1. Producció i subjecció d'«empresaris de si mateixos»

Per tal de traslladar la lògica de la competència a l'àmbit de la intervenció social, la gestió neoliberal renúncia a programes socials universalistes i redistributius, i aposta pels que demanen l'**activació** i la **rivalitat dels subjectes davant la inseguretats dels ajuts** (Lorey, 2016). Si les crítiques a l'estat social assenyalaven com a efecte d'aquests programes l'asfíxia o normalització de les singularitats, la gestió neoliberal, per la seva banda, ha construït un altre argument que també cal qüestionar sobre els suposats efectes de l'universalisme: que aquests programes redistributius contribueixen a l'endormiscament de l'esperit i de l'esforç que cada individu fa per a sobreviure i gaudir de certa mobilitat social ascendent. Per a evitar-ho, allò que és propi d'aquesta gestió neoliberal és l'activació (dins d'uns límits) del desig de l'individu en la recerca del seu propi interès, que redundarà en l'interès col·lectiu de la població. La forma d'organització del camp social es planteja així una reformulació a la manera d'unitats empresarials, «**empresaris de si mateixos**». Això s'imposa no com una coerció exterior als subjectes, sinó com desitjos-aspiracions legítimes lliurement decidides des de l'autonomia individual que cadascú de nosaltres podem i *hem* d'assolir mitjançant la comparació i competència amb altres i amb nosaltres mateixos al llarg del temps. Des d'aquesta concepció, l'imperatiu planteja que cada individu ha de millorar el seu propi **capital humà**; el llenguatge utilitzat és el de l'esforç, el mèrit, l'empenta personal i la inversió en un mateix.

És fàcil observar com la intervenció social que es desenvolupa en l'actualitat opera moltes vegades dins d'aquesta lògica. D'una banda, individualitza els problemes socials, obviant tot el que tenen de col·lectiu i estructural, per a convertir-los en casos particulars per a incentivar, mitjançant **programes d'activació i emprenedoria**, la recerca del benestar individual, evitant així una suposada «cronificació» en el sistema de prestacions socials. Tot i que els dispositius disciplinaris propis de l'estat del benestar subsisteixen, i de vegades els treballadors socials són transmissors de l'adequació dels individus d'acord amb el binomi normalitat/anormalitat dins del cos social, cal tenir en compte que en la gestió neoliberal es va més enllà: es produeix un **subjecte lliure i responsable de si mateix**, capaç d'invertir en un mateix per a augmentar el seu capital humà i competir en millors condicions en el mercat de les ajudes socials. Es tracta de les polítiques d'activació (recerca activa d'ocupació, renda activa d'inserció, envelliment actiu) i els programes sobre la base d'«itineraris personals», centrats en aspectes positius (talent, resiliència, innovació).

A la vegada, aquesta activació pot desplegar operacions de subjecció. Això es deu al fet que aquestes polítiques, lluny de concebre's com un **dret universal**, s'enuncien com a donadores d'un **dret subordinat** a la implicació de la subjectivitat i el comportament, i es concreten en programes d'inversió en un projecte personal concret. És a dir, passen a concebre's com un dret subordinat a l'avaluació (altament relativa i parcial) que el treballador social realitza respecte al nivell de compromís i esforç que des de la seva percepció manifes-

Lectura complementària

Per a aprofundir en la idea del neoliberalisme com a govern d'allò social que produeix una contínua precarietat i inseguretats social, podeu consultar:

I. Lorey (2016). *Estado de inseguridad. Gobernar la precariedad*. Madrid: Traficantes de Sueños.

ta la persona que sol·licita aquests ajuts (en tant que «subjectes mereixedors» o «no mereixedors» de l'ajuda). Amb això, s'opera un canvi de rols altament problemàtic: del treballador social com un «gestor de drets» a un «donador» dels mateixos drets; i respecte a les persones, de la seva concepció com a «receptores de drets» a la seva delimitació en tant que «deutores».

És el que el sociòleg i filòsof Maurizio Lazzarato (2006) anomena **sistemes de deutes**, aquells en què la subjecció social passa per la fabricació de la memòria de deute, no a la manera del deute de la societat amb el subjecte (com un dret social), sinó a tall de crèdit, amb un valor determinable que les institucions estenen i que s'ha de pagar amb un esforç, també quantificable. Aquesta quantificació del deute expressa l'altre costat de la responsabilització: el de la culpa moral, que esdevé culpabilització i criminalització dels pobres (s'assumeix que no poder seguir en el joc és un fracàs personal, i no un efecte de processos d'injustícia social). A continuació, introduïm sintèticament un apunt per a exemplificar aquesta qüestió.

A l'hora d'afrontar una situació complexa, per a una treballadora de l'àmbit social, l'abordatge individualitzat fa més senzill i eficaç el seu maneig, encara que aquesta individualització de fet pot produir efectes adversos pel que fa a la millora de les condicions socials de les persones concernides. Per exemple, pot succeir que una mare amb tres fills acudeixi als serveis socials a demanar un ajut econòmic per estar en situació d'atur, no tenir ingressos, haver estat víctima de violència de gènere, estar en risc de desnonament i estar preocupada pels problemes que els fills tenen a l'escola. La valoració subjectiva que la treballadora social faci respecte a l'esforç i la valentia de la mare pot ser determinant perquè aquesta dona aconseguixi —o no— una determinada ajuda. Dins d'aquest tipus d'intervenció social, l'acció col·lectiva no té cabuda: és més, es pot produir l'efecte contrari, de manera que s'aprofundeix en la desvinculació dels problemes d'aquesta família amb el seu entorn social. I pot contribuir a instal·lar la idea que l'única responsabilitat és de la mare, idea apuntalada per la temporalitat i la condicionalitat de les ajudes, per exemple si aquestes estan lligades a un projecte de recerca de feina. No obstant això, hi podria haver altres formes més emancipadores d'abordar aquesta qüestió: aquesta família (fins i tot a suggeriment de la treballadora social) pot acudir a les reunions d'un grup antidesnonaments del seu barri i abordar-hi la seva situació no des de la responsabilitat i culpabilitat individual, sinó des de la pràctica col·lectiva sustentada per xarxes socials de suport mutu en el territori. Aquest grup fins i tot pot intentar establir processos de col·laboració i transformació de dispositius públics d'intervenció social.

1.2.2. Producció de desigualtat i diferències que competeixen

A més d'una subjectivitat individual a la manera de l'empresa, hi ha una altra producció de subjectivitat que és grupal: comporta l'adscripció de l'individu a una etiqueta social. Una categorització que facilita i simplifica la gestió del camp social i en permet l'organització diferencial en nom de la competència. Així, al mateix temps que s'introjecta en els subjectes la càrrega de «la inversió en un mateix», la població es governa des de la **catalogació de la diferència** en camps o categories tancades: «dones víctimes de violència masclista», «migrants emprenedors», «joves en situació de risc», «aturats de llarga durada». Aquesta catalogació és la base a partir de la qual els professionals de la intervenció social orienten judicis (a l'hora, per exemple, d'atendre una usuària), dissenyen dispositius (que es concreten en recursos, programes i centres

Lectura complementària

Sobre el sistema de deutes, vegeu:

M. Lazzarato (2006). *Por una política menor. Acontecimiento y política en las sociedades de control*. Madrid: Traficantes de Sueños.

Lectura complementària

Per a saber-ne més sobre el passatge i la discussió entre comunitarisme i allò social, vegeu:

N. Rose (1997). «El gobierno en las democracias liberales 'avanzadas': del liberalismo al neoliberalismo». Julia Varela (trad.). *Archipiélago. Cuadernos de Crítica de la Cultura* (núm. 29, pàgs. 25-40).

orquestrats només per a un segment de població concret) i justifiquen intervencions (en tant que necessitats, riscos o condicions grupals que obliden les particularitats individuals).

El desplegament d'aquestes diferències, i no la seva reducció o acomodament al binomi de la normalitat/anormalitat, és la matèria primera de la gestió neoliberal que entén la competència com a motor principal del camp social (sense diferència no hi ha competència). Aquestes diferències s'**estandarditzen** en categories manejables, monitoritzables i estudiabls estadísticament («immigrants», «menors», «persones grans», «dependents») i **solidifiquen les desigualtats** per mitjà de la posada en marxa d'una infinitat d'estratègies, regulacions, normatives i iniciatives particulars, en virtut de les quals es genera un accés diferencial als drets i la riquesa.

Com opera aquesta **inclusió diferencial**? A partir de la categoria de pertinença a un grup social construït (els immigrants, per exemple) i segons les capacitats de l'individu de navegar per un enrevessat sistema de protecció social, de comprensió inaccessible per a aquells que no estan habituats a la terminologia i els procediments burocràtics. Aquests últims s'han de dur a terme, per exemple, en centres de serveis socials situats al mateix edifici que la comissaria de policia, mitjançant instàncies redactades en un únic idioma o accedint-hi exclusivament per internet, cosa difícil per a les persones que no poden disposar de connexió des de casa, amb un ordinador propi, o que no saben navegar bé per la xarxa. Aquest sistema d'inclusió diferencial, en basar-se en l'atzar i la discrecionalitat –i no en la universalitat–, deixa espai a l'aleatorietat i l'arbitrarietat en els processos de sol·licitud, avaluació i concessió/denegació d'una prestació social. Per a això podem plantejar novament un exemple.

Tal com explica en la seva tesi doctoral l'antropòleg Daniel Parajuá (2015), en la consecució d'ajudes socials és fonamental saber navegar pels tràmits burocràtics necessaris per a la concessió d'aquests ajuts. Tràmits que, lluny de ser freds i objectius, poden estar travessats per relacions complexes entre raonament i sentiment, entre norma i interpretació quotidiana d'aquesta norma. Per exemple, assenyala Parajuá, les famílies poden considerar la bona relació que mantenen amb els educadors i treballadors socials com una part més dels requisits que han de complir per a obtenir i mantenir la renda mínima d'inserció (RMI), la transferència de renda que es dona a persones «en risc d'exclusió social» que ja són objecte d'una intervenció social i que compleixen tot un seguit de requisits burocràtics d'ingressos, situació familiar i residència. Per la seva banda, els treballadors poden interpretar de forma concreta i singular quines parts de la conducta de les famílies contribueixen a mostrar esforç per a reduir el risc d'exclusió o augmentar-lo (dur o no els nens a l'escola cada dia, siguin quines siguin les dificultats per a poder fer-ho, millorar les seves relacions amb els serveis socials, etc.). Aquests ajuts impliquen explícitament un compromís de seguiment o assistència a alguna activitat o la realització d'alguna tasca. Finalment, la segmentació creixent de les ajudes –per exemple, per a un grup definit per edat, gènere, nivell d'ingressos, procedència, lloc i estat de la situació d'habitatge, estat de salut, situació familiar i situació laboral– fa créixer la por de perdre aquests ajuts així que es produïxi un lleuger canvi en les condicions que van permetre obtenir-les. Per exemple, la renda activa d'inserció (RAI) està destinada a persones que porten molt temps en situació d'atur, a emigrants retornats, a víctimes de violència de gènere i a persones amb diversitat funcional (o discapacitat), com un ingrés que els permeti tenir una base des de la qual retornar al mercat laboral al més aviat possible. Quan es troba una

Lectura complementària

Per a saber-ne més sobre com aquesta burocratització forma part de processos de control i repressió, vegeu:

P. Oliver Olmo (coord.) (2013). *Burorrepresión: sanción administrativa y control social*. Albacete: Bormarzo.

Lectura complementària

Daniel Parajuá (2015). *Estar con la gente y estar en la institución. La construcción de los usuarios de los Servicios Sociales en el marco de las políticas sociales neoliberales*. Tesi doctoral presentada a la Facultat de Ciències Polítiques i Sociologia, Departament d'Antropologia Social, Universitat Complutense de Madrid.

feina de poques hores o poc temps, l'ajuda es redueix o s'atura, i no hi ha garanties clares que es pugui tornar a recuperar una vegada que aquesta petita feina s'acaba.

Així, en lloc d'operar una segmentació social binària (exclosos/inclosos), la inclusió diferencial pròpia de la gestió neoliberal de la intervenció social produeix una **hiperestratificació social**, un espectre de gradacions contínues de posicions socials que es diferencia de l'estratificació pròpia de les societats de semblants en el fet que aquí, alhora que els estrats proliferen fins a la individualització (un per a cada individu), desapareixen les proteccions assignades a cada un d'ells (estatut). Són, en paraules de Robert Castel (2004), les societats d'**inseguretat social**, en què les posicions socials són molt inestables: progressiva temporalitat en l'ocupació, augment de casos d'irregularitat sobrevinguda en l'estatus administratiu de persones migrants, possibilitat freqüent de perdre un ajut o una prestació si no es compleix amb el projecte vital que la justifica.

De nou, la intervenció social no roman aliena a aquests processos de desigualtat mòbil i competència. Un exemple d'això són les ajudes específiques per a determinats grups socials que deixen fora altres i aixequen la rivalitat d'aquells que, convivint al mateix territori, per exemple al mateix barri, han quedat exclosos (i que reafirma aquesta desigualtat i competència a partir de discursos estigmatitzants, «donen tots els ajuts als immigrants»). El discurs de l'escassetat d'ajudes, exacerbada en el govern de la crisi, redunja en la desocialització i la ruptura de vincles. Amb això s'instaura el subjecte en una precarietat i en una contínua experiència vital que està feta de por i esperança: la por de caure (recordada pels que té sota) i l'esperança d'ascendir (simbolitzada pels que té sobre). Des d'aquest doble reclam, la inclusió diferencial esdevé rivalitat i competència en posar a jugar les diferències (individuals i grupals), fetes desigualtat inestable, les unes contra les altres.

1.3. Vigilar, controlar i subjectar la disfuncionalitat: calculant riscos

En termes socials, les conseqüències de les formes de governamentalitat exposades anteriorment impliquen uns costos elevats si es pensen en relació amb l'estabilitat social. La confiança en la capacitat d'autoregulació «natural» del camp social, la multiplicació de les desigualtats socials, juntament amb la instauració de la inestabilitat i la competència com a eixos gravitatoris de la producció de benestar i progrés, traslladen a l'àmbit social tots els avantatges del model empresarial, però també els seus riscos. Així com els moments actuals que vivim han demostrat que les sacsejades econòmiques poden cobrar una magnitud gens menyspreable, l'àmbit social també torna l'amenaça constant de crisi en els seus moviments: els alçaments i moviments de resistències contra el racisme i l'exclusió de *les banlieues* franceses i d'altres perifèries urbanes a ciutats europees són exemples dels efectes de la inestabilitat d'aquesta gestió neoliberal de la desigualtat.

Lectura complementària

R. Castel (2004). *La inseguridad social: ¿Qué es estar protegido?* Buenos Aires: Manantial.

Lectura complementària

Heus aquí un treball sobre risc, desigualtat i control social en el govern neoliberal: Débora Ávila; Sergio García (coord.); Observatorio Metropolitano de Madrid (2015). *Enclaves de riesgo: gobierno neoliberal, desigualdad y control social*. Madrid: Traficantes de Sueños.

El govern de la qüestió social ha de ser capaç, doncs, de **detectar i contenir els «punts d'inestabilitat»** que podrien desembocar en fenòmens disruptius i potencialment perillosos per al bon funcionament (competitiu, productiu) de la població. En aquesta tasca de localització de la inestabilitat social, per acotar-la, evitar-ne la proliferació i mantenir-la dins de determinats límits de «tolerabilitat», cobra especial rellevància la noció de **risc**. Com concep el risc la gestió neoliberal d'allò social?

Per a explicar-ho, ens servim del desplaçament que assenyala Robert Castel de la *perillositat* al *risc*: si bé el perill l'encarna una situació *concreta* que se suposa un atac o desafiament a la resta del conjunt social, el risc no necessita aquest pòsit de concreció per a assentar-se. La idea de risc no remet a un subjecte o a un fet concret, sinó a un conjunt de factors *abstractes* que són susceptibles de produir un risc. Des del punt de vista de la governabilitat, aquest desplaçament té una gran transcendència: per a afrontar un problema, no cal una actuació directa sobre ell, quan ja ha donat la cara en forma de perill. Per contra, es pot prevenir actuant sobre aquells factors que comporten el risc de desencadenar aquest problema. Sobre la base d'aquesta noció de risc i la seva forma de govern, es duen a terme actuacions concretes no per allò que un individu ha fet *efectivament*, sinó per allò que com a membre d'un determinat conjunt de població es pensa que *potencialment* pot fer (per exemple, quan un professorat preveu que un noi immigrant fracassarà a l'escola pel simple fet de ser-ho). També és una concepció del risc que pot activar processos de criminalització de determinades categories de subjectes resultants allò que condiciona el tipus d'intervenció social que es fa, i adquireix un caràcter marcadament preventiu-repressiu i **estigmatitzant**

1.4. La intervenció social en la vigilància i subjecció del risc

La intervenció social en la gestió neoliberal té com una de les seves tasques quotidianes l'aplicació de barems i indicadors quantitatius (sobre individus, barris, franges de població). Aquesta tasca és funcional a l'objectiu de la gestió de riscos: procurar limitar les diferències, les desviacions i antagonismes dins d'uns marges acceptables (en comptes d'imposar una llei que els prohibeixi), mantenint una política de tolerància cap a individus i pràctiques minoritàries, sempre que aquestes no desbordin l'ordre establert. Si això passa i es traspassen aquests marges, els mecanismes de gestió social han de ser capaços d'orquestrar una sèrie d'actuacions que posin fre a l'amenaça de contagi; i fer-ho d'una manera que sigui productiva i funcional en termes econòmics. Perquè, en la gestió neoliberal de l'àmbit social, encara que es reproduueixin les retallades en temps de crisi, els ressorts de l'estat del benestar no desapareixen: se'n reconverteixen les funcions, la qual cosa representa un major pes específic de la intervenció social.

Així, la gestió neoliberal posa la intervenció social al centre, però li assigna noves funcions: detecció i acotació dels punts d'inestabilitat (monitoratge), activació d'aquests últims per al maneig de la societat com a mercat (actuaci-

Lectura complementària

Trobareu una anàlisi sobre aquesta manera de prevenir intervenint sobre «dades abstractes o factors que fan més probable la materialització de comportaments desitjables» a:

R. Castel (1986). «De la peligrosidad al riesgo». En: VV. AA. *Materiales de Sociología Crítica* (pàg. 229). Madrid: La Piqueta.

ons en el primer llindar de risc) i subjecció dels estrats socials que, en viure en condicions més dures, poden resultar potencialment més disruptius (actuacions en el segon llindar de risc).

1.4.1. Monitoratge

La mateixa detecció dels punts d'inestabilitat és en part possible gràcies a un monitoratge constant del context social per mitjà de dispositius encarregats d'extreure informació estadística, observatoris, enquestes regionals, sistemes d'antenes, serveis de vigilància, a més d'informes, fitxes, qüestionaris i el desplegament d'una miriada d'agents de l'àmbit social com a part dels nous programes sorgits en els últims anys, l'actuació dels quals està íntimament lligada a la presència de treballadors i interventors socials en espais públics (carrers i places) i institucionals.

Hi ha dos elements d'aquesta pràctica de monitoratge constant que participen en la construcció de subjectivitats i en els processos de subjecció a la intervenció social neoliberal. D'una banda, aquesta documentació sistemàtica dels «casos», tasca a la qual els treballadors socials dediquen una part creixent del seu temps, comporta l'obligació dels sol·licitants de l'ajuda de narrar la seva història un cop rere l'altre. És el que Nikolas Rose (1997) anomena el passatge de l'individu, amb la seva experiència pròpia, a l'«expert en si mateix».

D'altra banda, aquesta tasca de documentació està íntimament lligada amb l'(auto)avaluació dels professionals, eina que permet l'objectivació de la competència, i la subjectivació i subjecció al voltant d'ella. Aquesta objectivació i traducció quantitativa constant de les accions de la intervenció social es vincula, com veurem més endavant, en la seva avaluació en termes econòmics de productivitat, eficàcia i rendiment, i comporta una progressiva mercantilització de la intervenció social que resulta altament problemàtica. Com a pràctica pròpia de les cultures d'auditoria de les lògiques empresarials, el registre continu de dades no necessàriament es tradueix en la resolució de les situacions: no és la resolució el que s'avalua, sinó el registre detallat de les intervencions (del nombre d'atencions, del tipus de derivació que s'ha fet, de les característiques que cataloguen els usuaris i els assignen a una categoria social, etc.).

1.4.2. Gestió del risc per al maneig de la societat com a mercat

La mateixa idea de contenció del risc implica un canvi en la lògica de gestió, en la qual es renuncia a promocionar d'una manera oberta i activa un moviment ascendent de la població. La regulació en el marc de la intervenció social no passa per la correcció de les situacions de desigualtat, sinó per pal·liar les situacions més extremes que, en cas d'estendre's, podrien alterar l'equilibri social. Així, no s'ha de permetre una base per sota de la qual hi hagi risc que els indi-

Lectures complementàries

Nikolas Rose (1997) assenyalava el passatge de les ciències socials a les ciències de l'enumeració com a saber expert que delimita els problemes socials.

Un altre treball per consultar sobre el paper de l'estadística en relació amb la construcció de problemes socials és el de: I. Hacking (1999). *The Social Construction of What?* Cambridge, MA: Harvard University Press.

Vegeu també:

C. Laval; P. Dardot (2013). *La nueva razón del mundo. Ensayo sobre la sociedad neoliberal*. Barcelona: Editorial Gedisa.

Marilyn Strathern (ed.) (2000). *Audit Cultures. Anthropological Studies in accountability, ethics and the academy*. Londres: Routledge.

vidus no puguin esdevenir empresa: cal proporcionar les condicions mínimes (que no còmodes) perquè el subjecte es responsabilitzi individualment i, en cas de caiguda, es culpabilitzi.

Els problemes socials, definits des del saber tècnic de l'enumeració i el càlcul, s'aborden amb actuacions particulars i parcel·lades: els professionals no treballen amb drets col·lectius o problemàtiques socials, sinó que atenen casos particulars, i escindeixen allò que cada situació particular té de comú amb altres situacions. L'exemple de les ajudes econòmiques lligades a les rendes mínimes és aclaridor: socorren els que cauen fora del joc de la competència només fins al punt de tornar-los a aquest joc de la competència per l'accés a determinats recursos, i no com a mode de redistribució de riquesa. Les contraprestacions per a cobrar les rendes mínimes s'enfoquen, fonamentalment, a recobrar la capacitat dels individus per a competir per una feina, un habitatge, etc., o almenys per a infondre la creença que es pot sortir de la situació.

1.4.3. Gestió del risc per al manteniment de la pau social

Des d'aquesta lògica de vigilància i gestió del risc, quan la intensitat de les disfuncionalitats i la possibilitat de conflicte sembla estar més enllà dels límits normals, es despleguen mecanismes d'intervenció perquè el «curs natural» dels esdeveniments no desemboqui en situacions de risc per al conjunt de la societat. Les actuacions encaminades en aquest sentit combinen elements més purament repressius i disciplinaris amb mecanismes més sofisticats i menys explícits en termes del seu caràcter coercitiu, entre els quals hi ha la intervenció social.

La forma de contenció de la intervenció social és preventiva: es construeixen determinats subjectes com a «**subjectes en risc**» (que necessiten protecció, per trobar-se «en risc d'exclusió»; se simplifica d'aquesta manera que el risc es troba «en els subjectes» i no en les situacions de desigualtat que, de fet, els posen en risc) o «**subjectes de risc**» (dels quals la societat necessita protegir-se: subjectes les conductes dels quals –sovint estigmatitzades– s'atribueix que poden representar un risc per a la societat), i la frontera entre els uns i els altres és d'una gran mobilitat.

Els factors de risc es calculen en funció de variables estadístiques: s'estableix una norma estadística i el risc és tot allò que es desvia d'aquesta norma. Aquest càlcul és al mateix temps una operació de diferenciació: hi ha franges de població, o barris, o subjectes en risc i de risc, que mostren més probabilitats de desviació. Es defineixen factors de perillositat i es delimiten les franges de població que resulten més vulnerables o en les quals hi ha més probabilitat de desviació de la norma estadística establerta per tal d'aïllar aquesta amenaça i actuar, en cas necessari, per a evitar que el mal s'encomani a la resta.

Lectura complementària

Michel Foucault es va ocupar d'aquesta forma de gestió de la qüestió social que evita la caiguda a l'abisme, però sempre sense oferir un matalàs còmode sobre el qual reposar, en el seu seminari *Naixement de la biopolítica* (2007).

Treballadors socials, psicòlegs, orientadors, educadors i altres professionals de l'àmbit social compliran aquesta funció: conèixer la població, donar-se a conèixer, teixir xarxes, generar aliances, prendre el pols al context social i, sobretot, ser el primer agent que detecta qualsevol esdeveniment o moviment de risc i ser també, per què no, el primer que actua per a posar-hi fre. Per exemple, barris sencers són categoritzats com de/en risc, i són sotmesos a seguiments exhaustius i tractaments específics que, però, poden córrer en paral·lel i entrar en tensió amb iniciatives comunitàries de debat i acció col·lectiva. Prenguem com a cas un exemple.

Una associació de veïns d'un barri empobrit es reuneix amb els responsables polítics del districte per tal d'abordar els problemes de convivència entre diferents grups ètnics i d'edat. De la reunió sorgeix un projecte de desenvolupament comunitari dut a terme per una entitat del tercer sector amb la participació de la mateixa associació de veïns. L'abordatge comunitari dels problemes del barri posa al centre la recomposició (o construcció) de vincles socials entre grups categoritzats que rivalitzen entre si, amb l'objecte de promoure la cooperació (que no la competència) al barri. No obstant això, com veurem a continuació, aquest procés es pot tensar amb un altre: la categorització del mateix barri, pels responsables polítics i tècnics i l'entitat del tercer sector, com un barri de/en risc. La intervenció comunitària al barri del nostre exemple disposa d'aquesta entitat del tercer sector, que és la que rebrà fons per a desenvolupar-lo en la seva qualitat d'agent expert. Això pot distorsionar el diagnòstic de la situació i del procés, ja que l'entitat i els seus empleats depenen justament d'aquesta avaluació en tant que «risc» per justificar la seva acció i continuar treballant al barri. A més, pot incidir en el valor que es dona a les anàlisis i les propostes que vinguin des de l'associació de veïns, en el si de la qual hi podrà haver més diversitat d'opinions i diferents alineacions (afinitats o discrepàncies) amb l'entitat del tercer sector. Per acabar, el barri sencer pot ser declarat com de/en risc, i imposar una categoria estigmatitzant i asseguradora, precisament, com a punt de partida per a la intervenció social i com a manera d'esquivar les causes estructurals (desigualtats, pobresa) que afecten el barri en qüestió.

Com a complement a la intervenció preventiva sobre els factors superficials de risc (i no sobre les qüestions estructurals de desigualtat socioeconòmica), addicionalment, trobem que bona part de les energies i els recursos disposats pels dispositius d'intervenció social se centren en la contenció de les problemàtiques categoritzades com a emergències socials (un desnonament, un incendi d'un habitatge, una situació de violència domèstica, etc.). L'emergència es declara quan la prevenció no ha estat capaç d'evitar el desbordament dels riscos, i, ja que aquestes situacions revelen els problemes de la mateixa estructura social, mereixen una intervenció forta, ràpida i eficaç, semblant a la de la policia en funcions reactives. La mateixa emergència pot obrir la porta a nous riscos, ja que s'hi suspèn l'ordre social, de manera que les ajudes econòmiques d'emergència dels serveis socials, les unitats mòbils de carrer o els protocols d'actuació ràpida que s'activen davant aquests fenòmens han de produir com a resultat la reconducció de la situació cap a espais de menor visibilitat (en allotjaments d'emergència, per exemple) i la reducció de les tensions i temors socials disparats davant l'esdeveniment.

1.5. Zones d'abandonament

La intervenció social avui participa, de manera tensa, ambigua i contradictòria, d'una gestió neoliberal del camp social que no tracta d'eliminar per complet els punts d'inestabilitat, sinó d'identificar-los a temps i mantenir-los a ratlla; no tant per resoldre els problemes socials com per localitzar-los, acotar-los, evitar-ne la proliferació i mantenir-los dins determinats límits de «tolerabilitat». Aquí cal recordar com Robert Castel (1997) enuncia la qüestió social del moment històric que succeeix el *welfare*: es refereix al llindar de tolerància d'una societat pel que fa al seu nombre de desafiliats, i assenyalava que l'efecte de les polítiques que emanen d'aquesta qüestió social és atenuar la presència dels grups d'invalidats, fins al punt d'expulsar-los del camp del visible.

Aquests límits del que és tolerable són mòbils i, de vegades, se situen tan avall que creen **zones d'abandonament** en posicions de l'espectre social en què individus, grups socials o espais sencers no disposen d'allò bàsic per a sostenir les seves vides i estan desproveïts de relacions socials i de protecció social. Exemples d'aquestes zones poden ser els llocs situats a les perifèries d'algunes ciutats del Brasil, on persones sense xarxa familiar o social, amb problemes de salut o de consum de drogues, veuen passar el temps al marge de tota vida social (Biehl i Eskerod, 2013); o els camps de detenció de migrants, en el cas de l'Estat espanyol, que no saben quant de temps passarà fins que en puguin sortir. Aquestes zones no estan exemptes de contacte amb la intervenció social o amb l'assistència i la beneficència (bancs d'aliments). De fet, poden caracteritzar-se per una successió d'intervencions que, però, no afecten ni aconsegueixen incidir en la situació d'abandó. Estenent el concepte de zones d'abandonament als fenòmens socials, mentre que certs aspectes seus es poden construir, com hem vist, com a problemes socials, altres poden romandre en la foscor. Per exemple, els investigadors David Stuckler i Sanjay Basu (2013) han cridat l'atenció sobre la relació que hi ha entre les polítiques de retallades i l'augment de suïcidis als països del sud d'Europa des de la declaració de crisi el 2008. Aquest és un estudi que, com ells mateixos assenyalen, ha tingut moltes dificultats per a fer-se visible i ser tingut en compte en el disseny de polítiques socials a la Unió Europea. Amb tot, és possible pensar en formes alternatives d'intervenció que plantegin el problema i facin front a la invisibilització de determinades problemàtiques socials, com mostra l'exemple següent.

En la confluència de rivalitat, competència i inestabilitat de posicions socials sorgeix la por o, millor, la «por-ambient», com una sensació subjectiva que recorre tot l'espectre social. Com a espai on compartir col·lectivament aquesta por, i com a pas per a curtcircuitar-lo, es pot crear un grup de suport, per exemple, d'homes que davant la seva situació d'atur de llarga durada van al centre de salut amb malestars indeterminats i expliquen a la seva metgessa que senten confusió sobre el paper que tenen a la seva família i al seu entorn social. Tant els professionals com els homes que participen en el grup poden inventar, amb les eines de què disposen, una intervenció social que vagi més enllà del que feien fins ara, que es basava en la relació «metge-prescriptor»

Lectures complementàries

Per a saber-ne més sobre el concepte de «zones d'abandonament», podeu consultar el treball de l'antropòleg Joao Biehl i el fotògraf Torben Eskerod sobre Vita, al Brasil.

J. Biehl; T. Eskerod (2013). *Vita. Life in a Zone of Social Abandonment*. Berkeley: University of California Press.

Recomanem consultar també:

D. Stuckler; S. Basu (2013). *Por qué la austeridad mata. El coste humano de las políticas de recorte*. Madrid: Taurus.

amb «pacient individual en depressió». I és que en el grup terapèutic operen almenys dos tipus de sabers: el dels professionals (*a priori*, legítims i, entre ells, jerarquitats) i el dels homes (*a priori*, sabers subalterns i no reconeguts com a tals). L'ús del poder que atresoren els sabers experts marcarà el tipus de relacions que s'estableixin (de més o menys dependència, de més o menys emancipació). Una intervenció amb efecte emancipador seria capaç de transformar l'abandonament de cadascú a la seva sort (la seva individualització i la seva invisibilització) en potència col·lectiva que es fa càrrec i visibilitza un problema comú, alhora que procuraria un reacomodament de les relacions en què l'heterogeneïtat de sabers tingui cabuda i siguin aquests els que guïïn els sentits i les dinàmiques de l'espai d'intervenció.

1.6. Redirecció de les crítiques i capitalització de la diferència

Una altra de les maneres en què la raó del govern neoliberal s'ha anat instal·lant en la intervenció social ha estat per mitjà d'un procés de **redirecció de conceptes i pràctiques** que van sorgir en el si dels corrents crítics de la intervenció social que hem vist en mòduls anteriors. Aquest procés de capitalització d'allò que diferia de la norma i que proposava una altra manera de fer no ha estat, però, total i complet, ja que sempre hi ha alguna cosa que excedeix, com hem anat recordant al llarg d'aquest mòdul. Amb tot, cal tenir en compte que algunes nocions, que, en un primer moment van sorgir com a eines crítiques, en èpoques recents han estat incorporades a les formes de gestió neoliberal del camp social, amb efectes altament problemàtics sobre els quals cal reflexionar, com veurem a continuació.

1) El concepte i la pràctica de l'**apoderament** es relaciona amb la concepció del poder de Foucault: «El poder no es té, s'exerceix». I es pot exercir per a activar un procés subjectiu en grups de minories i amb escàs poder, que es produeix relacionalment i en cooperació: des d'aquesta lògica, l'avanç en el mateix poder no implica la disminució del poder dels iguals. El procés d'apoderament designa una presa de consciència del mateix grup, que es creu amb la capacitat d'organitzar-se autònomament i mobilitzar-se per transformar les relacions, estructures i institucions que perpetuen la subordinació.

El concepte, però, ha atret posteriorment **usos ambigus i contradictoris entre si**, ha abandonat de vegades la seva potencialitat transformadora i radical, i s'ha inscrit en els programes socioliberal i neoliberals d'institucions com les Nacions Unides i el Banc Mundial (Bacqué i Biewener, 2016). La seva introducció en els programes de gènere de la cooperació al desenvolupament a Àsia, a la dècada de 1980, ja va significar un primer desviament respecte del sentit original (apoderament com a inserció de les dones en llocs públics i empresarials). Aquesta deriva problemàtica en els usos del terme pot observar-se també en algunes polítiques públiques (que han entès l'apoderament de certes zones urbanes com «l'atracció d'inversions»), com també en les accions d'ONG i d'institucions internacionals (que l'han fet servir com una manera de produir «subjectes econòmics racionals»). S'hi resignifiquen l'agencialitat

Apoderament

Un dels primers usos del terme es va produir el 1976 a l'obra de Barbara Solomon, *Black Empowerment. Social Work in Oppressed Communities*, que presenta una metodologia de treball amb comunitats afro-americanes marginades. Caroline Moser vincula la noció d'*empowerment* a una anàlisi de gènere (vegeu Bentancor, 2011). Sobre la relació entre el «poder de», el «poder amb» i el «poder sobre», vegeu:

C. Murguialday; K. Pérez de Armiño; M. Eizagirre (2000). «Empoderamiento». A: K. Pérez de Armiño (dir.). *Diccionario de Acción Humanitaria y Cooperación al Desarrollo*. Barcelona: Icaria y Hegoa.

i la capacitat d'autonomia a les quals anava lligada la noció d'apoderament, per reduir-les a l'«**activació del subjecte en el marc de la competència**». En aquesta nova i problemàtica concepció, s'assumeix que el subjecte és responsable dels seus propis èxits i fracassos, que depenen de la seva voluntat per a emprendre de manera competitiva nous projectes encaminats al seu benestar individual. Aquesta visió passa per alt les condicions de possibilitat (vinculades a qüestions com posició social, gènere, edat o procedència) que sostenen i fan possible –o que limiten i fan molt difícils– aquestes iniciatives.

Aquest ús instrumental de la noció d'apoderament, entès de forma reduccionista com l'activació del subjecte individual, s'utilitza avui dia en la intervenció social per a la inserció del subjecte en les estructures dominants però sense qüestionar-les («apoderament de les dones per mitjà de l'emprenedoria»), per adornar intervencions directives i assistencials («apoderar l'altre») o per donar-li un ús individualista i economicista, passant de la definició dels problemes socials vinculats a factors de desigualtat i dominació estructural cap a una definició reduccionista que situa les causes dels problemes socials en subjectes individuals –«baixa autoestima»– i actua a partir del conseqüent reforç de l'«autoconfiança, la decisió pròpia, la llibertat, les capacitats personals» i el «capital social». És per això que en els usos d'aquesta noció, és fonamental mantenir una posició constantment autoreflexiva i crítica que ens convidi a analitzar, per a cada cas i en tot moment, si efectivament les intervencions realitzades des d'aquest paradigma contribueixen a l'enfortiment, a la generació d'unes condicions d'igualtat més grans, autonomia i potenciació de les comunitats en què s'insereixen.

2) Les **crítiques a les institucions totals** (la presó, la clínica, el manicomi, però també polítiques i programes socials) considerades pròpies del període disciplinari i poc coherents amb la màxima neoliberal d'intervenir només condicionant el mitjà perquè els subjectes es condueixin lliurement al voltant dels principis de la competència, han donat lloc, no a una desinstitucionalització, sinó a una **reïnstitucionalització** en forma d'organismes més oberts i amb major poder de penetració en la vida quotidiana. És a dir, l'acció de govern ja no «tanca» ni «cancel·la» la inestabilitat social (ja que, recordem, la desigualtat social funciona com a esperó de la competència), sinó que se situa en el centre de la vida social; parteix del monitoratge constant d'aquestes pràctiques socials per a obtenir una radiografia de la realitat el més precisa possible, que permeti la contenció d'elements disruptius, allà on hi hagi possibilitat de contagi per al conjunt de la societat i mantenir-los, d'aquesta manera, dins d'uns límits tolerables i en espais acotats.

Per exemple, els projectes que proposen desplegar als barris «antenes socials» (figures socialment rellevants als districtes que puguin anar informant a l'Administració de l'estat de la convivència als carrers) són un intent d'endinsar-se en la complexitat social per captar amb precisió tots els seus moviments. Però, a més, el monitoratge és possible gràcies a l'extensió del carrer com a lloc predilecte de la intervenció social (presència de treballadors «de

Lectures complementàries

Per a saber-ne més, podeu consultar, per exemple, l'anàlisi que fa Bentancor dels discursos del Banc Mundial.

M. V. Bentancor (2011). «Empoderamiento: ¿una alternativa emancipatoria?». *Margen* (núm. 61, pàgs. 1-14).

Vegeu també:

M. H. Bacque; C. Biewener (2016). *El empoderamiento. Una acción progresiva que ha revolucionado la política y la sociedad*. Barcelona: Gedisa.

Lectura complementària

Per a saber-ne més sobre el procés pel qual el treball social socialitza el «programa institucional», podeu consultar: F. Dubet (2006). *El declive de la institución*. Barcelona: Gedisa.

carrer» als barris) i als procediments quotidians que han de seguir els treballadors socials mitjançant l'ús de noves tecnologies, que inclouen la documentació sistemàtica no només del desenvolupament de les activitats sinó d'una infinitat de variables vitals dels subjectes implicats (s'exigeix als treballadors fer informes, omplir fitxes, completar qüestionaris, etc., cosa que proporciona a l'Administració una radiografia de l'àmbit social). Encara que a primera vista aquestes intervencions no presenten les formes més explícites de vigilància de les institucions de tancament, s'han d'entendre també com a noves i sofisticades formes de control i modulació social.

3) Els **qüestionaments a la burocratització de la intervenció social** han donat lloc a l'extensió de multitud de pràctiques d'**innovació social**. Entesa com un conjunt d'activitats noves que tracten de donar resposta a una necessitat social d'organitzacions socials, els projectes d'innovació social s'apropien de les noves tecnologies i de les pràctiques crítiques dels moviments socials per proporcionar respostes que l'Estat, i la seva esclerosi burocràtica, és incapaç de donar. O que el mercat, fins al moment, no ha vist rendibles (des d'hortos urbans a aplicacions informàtiques de suport social, passant per prototips arquitectònics per a millorar un espai comunitari). Des del paradigma de la innovació social, es busca fer compatible la idea d'emprenedoria amb l'àmbit social, però de vegades el resultat s'assembla massa a la translació de les lògiques de l'empresarialitat a la vida social.

4) El treball amb comunitats recobra força com a resposta a la ineficiència de les intervencions individualistes i també a les retallades, encara que amb una idea que apel·la **la comunitat com a substitutiva de les polítiques públiques i els drets socials**. Alguns discursos institucionals, com el de la Big Society a la Gran Bretanya o el de la «societat participativa» a Holanda, han posat en relleu la necessitat de descarregar obligacions de l'Estat, per exemple, en la cura de la gent gran, i han traspassat aquestes obligacions sobre la família i en la comunitat amb l'argument que d'aquesta manera es responsabilitza tota la societat i s'activa, en lloc d'acomodar-se i esperar l'assistència de l'estat paternalista. Les crítiques a aquesta reformulació –que planteja la comunitat com a substitut de la responsabilitat de l'Estat– assenyalen com aquesta estratègia redueix la redistribució de recursos de l'Estat d'arrel *welfarista*, i externalitza els costos (per exemple, traslladant les atencions als nens, la gent gran, els malalts i dependents) al cos social (en la seva expressió familiar i comunitària).

The Big Society va ser una iniciativa política i ideològica posada en marxa pel Partit Conservador britànic, principalment sota la figura de David Cameron al començament de la segona dècada del segle XXI. La idea central d'aquesta proposta planteja una integració del lliure mercat amb una teoria de la solidaritat social basada en la jerarquia i el voluntarisme. Sobre la base d'un principi que van batejar com de «devolució» del poder des del centre als governs locals, aquests, recolzats per una xarxa institucional de caràcter estatal que distribuïria fons i difondria idees, encoratjarien el voluntarisme de la comunitat, organitzada en empreses socials, associacions de beneficència i cooperatives, per a proveir de serveis el seu territori. Per exemple, la mateixa comunitat podria organitzar i posar en funcionament escoles de primària gratuïtes, rebent fons de l'Estat però també d'altres fonts privades. Encara que el terme *big society* va caure en desús, la iniciativa privada comunitària ja forma part de la tradició que modela la intervenció social pública al Regne Unit.

Però, a més d'aquesta externalització de costos, en concordança amb la noció de governança (gestió d'allò públic que elimina el monopoli de l'Estat i promou la participació de les empreses i la societat civil), algunes intervencions comunitàries promocionades per institucions internacionals, com el Banc Mundial i algunes ONG, busquen reforçar el paper actiu de la comunitat en la gestió de l'assistència social, atorgant rols de control a certs subjectes clau d'aquesta comunitat en el cobrament de prestacions. Alhora, partint dels objectius del desenvolupament comunitari, moltes intervencions en comunitats empobrides i excloses dels circuits de generació de capital treballen des de la idea de la inserció acrítica en aquests circuits (convertint, per exemple, joves de bandes en guies turístics en barris d'infrahabitatges, cosa que genera un efecte d'exotització de la pobresa, que no qüestiona ni incideix en les seves causes estructurals).

5) Les **crítiques a les perspectives de tall més tradicional** que partien d'una divisió binària i normativa (sans/malalts, normals/anormals) s'han reformulat de manera també problemàtica; s'ha assumit la diversitat social, però com a valor per a inserir-se en el mercat. En aquest marc, les singularitats i la diversitat social es despleguen, però en un procés de **capitalització d'aquesta diversitat** que l'estandarditza i la posa a produir benefici capitalista: mitjançant l'especialització del saber per al mercat (proliferació de cursos, màsters, beques, títols d'experts en intervenció social); mitjançant la seva conversió en marca (de barri, per exemple); o en nínxols de mercat (comerços ètnics, projectes de reconversió de comunitats indígenes a productors d'artesanía o guies turístics, etc.). El desplegament de les singularitats té, però, un límit: que no generi riscos per a l'ordre social. A més del control policial, sorgeixen intervencions socials complementàries encaminades a desplaçar tant aquestes poblacions singulars com els seus comportaments a altres zones de menor visibilitat, a altres barris o altres espais menys exposats.

I és que la política social neoliberal té, en la reflexivitat, una de les seves característiques privilegiades: sempre reinventant-se per mitjà de la pràctica de l'assaig i l'error, és un conjunt d'actuacions múltiples, ambivalents i inestables. No té un pla general de redistribució, sinó que es tracta d'una gestió sempre oberta al moviment «natural» del camp social, flexible i omnipresent, capaç de

Lectura complementària

A. Agudo Sanchiz (2009). «Conocimiento, lenguaje, poder e intermediación. Perspectivas contemporáneas en la antropología de las políticas públicas». *Estudios Sociológicos* (vol. XXVII, núm. 79).

penetrar en tots i cadascun dels racons de les poblacions. D'aquí la seva capacitat per a apropiarse i resignificar conceptes, pràctiques i idees que sorgeixen en els racons de la societat (fins i tot en els racons subversius de la societat) i fer-los funcionar, com acabem de veure, dins de la seva lògica de govern. És important, per tant, preguntar-se: quines operacions posa en marxa per a mantenir aquesta **flexibilitat** i com en treu partit?

L'**externalització de la gestió** dels dispositius, recursos i prestacions socials sorgeix com una eina en auge, en part fruit de les necessitats de flexibilització que la gestió neoliberal imposa, i també fruit de la penetració de les lògiques de mercat en les estructures de l'estat del benestar. Això significa arbitrar mecanismes per a **reduir costos, guanyar en eficàcia i assegurar certa rendibilitat** i benefici en les prestacions concedides. L'externalització és la denominació que les mateixes administracions han donat a una forma de gestionar els serveis públics que va començar en diversos àmbits (educació, sanitat, serveis socials) ja en la dècada de 1990. El servei manté la seva titularitat i el seu finançament públic, però la gestió (que inclou decisions sobre formes de contractació, objectius, programes) s'encarrega a una empresa externa. Aquest procés s'ha compassat amb el de la institucionalització i professionalització de la intervenció social i amb l'explosió del tercer sector (ONG, consultores, cooperatives d'intervenció social, etc.). Així, l'externalització no només ha tingut com a conseqüència el fet de flexibilitzar al màxim la intervenció social; alhora, ha produït una xarxa de clients al voltant de les administracions públiques, que fa que les organitzacions socials i empresarials que hi participen en depenguin, al mateix temps que les posa en competència entre si.

Aquesta flexibilitat i la capacitat d'adaptació i permuta –lligades a la capacitat de la lògica neoliberal per a sostreure del cos social la seva potència i fer-la funcionar, resignificada, dins de la seva pròpia lògica de govern– introdueixen en el seu conjunt un caràcter ambivalent en moltes de les situacions d'intervenció social. Nocions com apoderament, comunitat o innovació es converteixen en un terreny relliscós en què, de vegades, costa orientar-se al voltant del seu veritable sentit. No són, però, les úniques situacions ambigües amb què s'ha d'enfrontar la intervenció social. Fruit de la seva inserció en la lògica de govern neoliberal, l'ambivalència, en forma de tensions, travessa tota la intervenció social, i la condiona en molts sentits. Vegem-ho a continuació.

2. Tensions que travessa la intervenció social

Per acabar aquest mòdul, ens replantegem la pregunta que des de la seva aparició ha rondat, a tall de sospita, al voltant de la intervenció social: **és la intervenció social un dispositiu de control o una eina de transformació social?** Aquesta pregunta, que és útil com a disparador per a començar a plantejar-se reflexivament el paper de la intervenció, mostra els seus límits cognoscitius des del moment en què la plantegem com una dicotomia. La intervenció social és un camp de conflicte complex, i com a tal, s'hi donen tant tendències contradictòries com ambivalents (per exemple, tensions entre lògiques de transformació social i lògiques de reproducció de l'ordre social establert, o que de forma ambivalent incorporen al mateix temps les dues lògiques). Aquesta conflictivitat es juga en cadascuna de les relacions que es donen quotidianament en el camp: entre els professionals i els polítics, caps o empresaris que els dirigeixen; entre uns professionals amb altres; entre professionals i subjectes amb els quals s'intervé, i a l'interior de les subjectivitats dels mateixos professionals.

Repassarem algunes de les tensions que es dedueixen del context actual, que hem definit com a neoliberal, i la seva manifestació a l'Estat espanyol, per acabar donant compte de les línies de fuga que des de la pròpia intervenció social poden obrir camins emancipadors.

2.1. Tensions derivades de la mercantilització de la intervenció social

Qualsevol acció o activitat de la intervenció social es pressuposa dirigida a prevenir, pal·liar o corregir processos d'exclusió social (integrar els exclosos). Aquesta és la filosofia que protagonitza la intervenció social. I, no obstant això, és precisament l'existència d'aquesta exclusió una de les condicions necessàries per a la supervivència del tercer sector, i també per a donar feina a un gran nombre de professionals.

L'avaluació, com hem vist, es converteix en una eina que transforma la mateixa intervenció que s'avalua. Hem observat com la neoliberalització dels serveis socials representa la seva organització segons el model de l'empresa, i això n'implica no només la flexibilització i externalització, sinó també una valoració de les actuacions realitzades d'acord amb els criteris de l'eficiència i l'eficàcia: més per menys. D'acord amb aquests criteris, l'avaluació sempre es fa en termes quantitativament suposadament objectius: més atencions, més projectes, més intervencions, sempre amb el cost més baix que sigui possible. Això provoca que el contingut sigui secundari respecte dels productes visibles. Alhora, aquesta lògica mercantil va en detriment de les condicions laborals dels treballadors de l'àmbit social, que estaran obligats a fer més per menys salari

i amb menys recursos i, inevitablement, d'una manera més precipitada i irreflexiva. Per acabar, són les persones destinatàries de la intervenció qui, sota aquesta lògica, rebran un tracte instrumental independentment de les seves necessitats i problemes.

Però, si l'avaluació té un paper molt important en un context neoliberal és perquè permet objectivar la competència. La mateixa aparició i consolidació de la complexa xarxa d'associacions, organitzacions i actors que fan de l'univers de la intervenció social el marc de la seva activitat professional/laboral comporta el problema del finançament del qual aquest sector depèn (contractes, subvencions i ajudes). En estar obligades a entrar en competència per uns recursos escassos, el resultat serà la minva de les condicions materials en què es fa el treball: al capdavant, dins d'una lògica de mercat, el pressupost més baix és el que tindrà més possibilitats d'aconseguir la concessió. El resultat són unes condicions precaritzades amb volums de treball (atencions, intervencions) molt elevats, la qual cosa reverteix en forma d'insuficiència i insatisfacció en les persones usuàries o destinatàries.

2.2. Tensions derivades de les funcions de control, contenció i subjecció a la intervenció social

Bona part dels agents en el camp de la intervenció manifesta que fan tasques de «canvi social», entès com la transformació de les causes que donen lloc a les desigualtats i injustícies socials. De la tensió en relació amb la funció que compleix o hauria de complir la intervenció social, se'n deriven bona part dels múltiples dilemes ètics i contradiccions que viuen els treballadors de l'àmbit social en l'exercici de la seva professió. Una de les qüestions més problemàtiques és la de la noció de *risc*. Com ja s'ha explicat, la reconversió neoliberal de l'estat del benestar implica una reassignació de les seves funcions que substitueix tot intent de redistribució de poder i recursos en pro del desenvolupament de noves prioritats relacionades amb la prevenció, la contenció i la subjecció dels punts d'inestabilitat a la societat que podrien desembocar en fenòmens disruptius i potencialment perillosos per al bon funcionament (competitiu i productiu) de la població. D'aquesta manera, es compleix la missió de supervisar la realitat per a prevenir riscos, però la prevenció no consisteix, com en els paradigmes crítics, a acudir a les causes dels problemes, sinó a intervenir sobre les situacions concretes en què apareixen les seves conseqüències (prevenció situacional): es tracta de dur a terme tasques de control. Tant és així que aquesta lògica policial en la intervenció social crea les condicions perquè es produeixi el moviment invers: cada vegada són més els policies que, dins de les seves funcions, tenen tasques pròpies de la intervenció social (agents tutors, agents mediadors, consells participatius comunitaris de seguretat, etc.).

2.3. Tensions derivades de la precarietat i la necessitat de flexibilitat

Davant de les rigideses burocràtiques i institucionals, molts professionals advoquen per la flexibilització de la intervenció per adequar-la a les necessitats, els codis i els ritmes dels professionals i, sobretot, de les poblacions amb què treballen. La flexibilitat es posa en marxa, però en realitat funciona sota altres paràmetres: per a adaptar-se a situacions i necessitats conjunturals marcades per la fluïdesa natural dels processos socials, la gestió neoliberal ha de ser capaç de detectar els elements de risc allà on es produeixin, i penetrar i intervenir en els àmbits més micro de la societat. Aquesta flexibilització no reverteix en un acostament entre subjectes i objectes de la intervenció, sinó que redunda en l'exterioritat i la verticalitat: els recursos apareixen i desapareixen en funció de necessitats conjunturals i massa sovint els professionals arriben i se'n van abans de poder assabentar-se del que passa, de crear relacions de confiança o de convertir-se d'alguna manera en punt de referència per a algú.

2.4. Tensions derivades de l'arbitratge en la concessió de recursos

En el punt de partida de la intervenció social hi ha l'imaginari de la recerca d'igualtat social. I no obstant això, en la gestió neoliberal hi ha molt poques prestacions universals (i les que hi ha, queden tot just com a reducte amenaçat d'extinció). El que substitueix la **universalitat** són ajudes i **prestacions diferencials** en funció de situacions concretes dels subjectes i de l'existència o no de pressupostos. Davant una determinada quota de persones que compleixen amb els requisits necessaris per a accedir a una prestació determinada, el personal tècnic està en la complicada posició de decidir a qui es destinarà finalment l'ajuda, en la majoria dels casos sense uns criteris objectius als quals agafar-se. La decisió es mou en el terreny de les intuïcions, les percepcions subjectives, els estereotips, les complicitats creades o «les influències» amb la persona potencialment receptora, si no és en el terreny de la urgència mediàticament construïda.

Alhora, la persona sol·licitant sap que rebrà alguna cosa depenent del que exhibeixi. El treballador social es converteix així en jutge, controlador i vigilant de la vida de l'altre, cosa que impedeix la creació de relacions horitzontals entre els uns i els altres. I més si es té en compte que les dinàmiques de control instaurades en la intervenció social obliguen «l'altre» a desplegar tot un seguit d'estratègies per a defensar els seus interessos, i el conviden a construir-se un relat de si mateix *ad hoc* per a mantenir-se connectat a la filosa de les prestacions socials específiques. Hi podem veure la reactualització del model caritatiu-assistencial del primer liberalisme, si bé aquesta administració de recursos escassos té un paper més important que mai en generar en el si de les poblacions pobres i excloses competència per aquests recursos escassos (per exemple, en discursos xenòfobs i racistes), i impossibilitat de lluites i aliances solidàries.

2.5. Tensions derivades de la professionalització de la intervenció social

Una de les principals virtuts dels subjectes de la intervenció, el saber tècnic, definit com la capacitat d'escolta i codificació d'un problema social en forma d'acció transformadora que supera els mers judicis morals, obre un nou conflicte. Quan la definició i la solució dels problemes que té un determinat cos social depenen d'un tècnic, es produeix una situació d'expropiació a la població de la possibilitat de definir els seus propis problemes i ser ella mateixa la protagonista de les seves pròpies solucions. Quan el camp social s'ha convertit en objecte de govern, els experts i els tècnics, passen a ser considerats els únics en condicions de definir els problemes d'aquesta abstracció que es diu «allò social» i de realitzar sobre aquest objecte les intervencions necessàries que els resolguin, corregint-ne les desviacions del funcionament natural.

Els veïns dels barris són inundats per programes que no han demanat, que moltes vegades no entenen (o desconeixen) i que desapareixeran en un lapse de temps curt per a ser substituïts per una nova riuada intervencionista quan el context canviï. A conseqüència de tot això, per més que es «dinamitzi» la població, sigui convidada a «participar» i donar la seva «opinió», en la mesura que no té possibilitat de decidir qui, com, quan, la gestió i distribució dels recursos econòmics, ni, sobretot, el sentit d'aquesta «activació» que se li proposa, acaba establint una relació de consum/delegació amb els dispositius, serveis i dinàmiques que se li ofereixen.

2.6. Pràctiques crítiques i espais de transformació en la intervenció social

Les lògiques reproductives dominants en la intervenció social han estat moltes vegades objecte de subversió i reversió de les poblacions a les quals es dirigeixen, de qui se solidaritza amb elles o dels professionals que les executen. Les **microresistències** dels usuaris poden manifestar-se de forma més passiva (per exemple, amb la no motivació o falta de participació davant la proposta d'una treballadora social d'acudir a un grup de recerca activa d'ocupació), o de forma més activa (des de l'hostilitat cap a la decisió de denegació d'un ajut o en les pràctiques d'autoorganització dels afectats per la medicalització dels problemes de salut mental).

Aprenent d'aquestes microresistències i fruit de les tensions que s'han descrit en els apartats anteriors, algunes iniciatives d'intervenció han buscat construir noves pràctiques alliberadores. Les més bàsiques consisteixen en la construcció d'aliances i complicitats en la relació amb les poblacions destinatàries malgrat o per sota del radar de control de la institució o dels caps que dirigeixen la intervenció. Aquest «*treball negatiu*» construeix un vincle i una aliança entre els dos costats de la frontera professional i, de vegades, desestabilitza les posicions de partida. El concepte de *treballador negatiu* va ser desenvolupat per René Lourau, sociòleg del moviment de l'anàlisi institucional, el qual implica fer gestos

simbòlics dins d'institucions tradicionals per a exposar o subvertir les seves «veritables» funcions de control social. Tal com els va definir l'antropòloga Nancy Scheper-Hughes, es tracta de psicòlegs, metges, professors, advocats, treballadors socials o gerents

«que s'alien amb els que no tenen poder per a maquinari en *contra* dels interessos de les institucions burgeses. Em refereixo, per exemple, a les infermeres o psiquiatres de l'hospital que es col·loquen al costat dels seus pacients rebels o 'no complaents', els professors d'escoles primàries que s'alineen amb els seus estudiants 'hiperactius', els carcellers que fan el mateix amb els seus petits delinqüents, els gerents de magatzem amb els seus consumidors rondinaires, els treballadors socials amb els seus "estafadors" de l'estat del benestar, i així successivament. Un vegada vaig conèixer la infermera psiquiàtrica que, a partir de les seves atentes lectures de Franco Basaglia, assumia el paper de la treballadora negativa a la seva sala. Ella 'perdia' o es desfeia de les dosis massives de tranquil·litzants que diversos dels seus pacients 'esquizofrènics' estaven normalment obligats a empassar-se» (Shepper-Hughes, 1997, pàg. 517).

Lectura complementària

N. Scheper-Hughes (1997).
La muerte sin llanto: violencia y vida cotidiana en Brasil. Buenos Aires: Ariel.

Altres maneres de desafiament a les lògiques de govern dominants consisteixen en la **reapropiació**, per les poblacions destinatàries de la intervenció, de les decisions i les metodologies en el marc d'aquests processos. Més enllà de les tècniques participatives (que de per si no sempre són garantia d'una participació real), al·ludim a les pràctiques d'investigació militant i d'intervenció social no professional per fer aflorar sabers subalterns o per dinamitzar políticament els mateixos entorns de vida. Ens referim a exemples com les **iniciatives de suport mutu de les comunitats d'afectats** en salut mental, com la Xarxa GAM, una xarxa de persones que, en el marc de la superació de les separacions entre expert i pacient, comparteixen críticament les seves experiències amb la psiquiatria i tenen com a objecte construir una forma política de cuidar-se en col·lectiu. També en aquest camp, Ràdio Nikosia és una intervenció autogestionada pels que generalment són objecte d'intervenció: les persones que han estat diagnosticades amb problemes de salut mental. La seva base és la producció de programes de ràdio creats i gestionats per la mateixa comunitat com a mitjà d'expressió, intervenció i visibilització social, que alhora explora altres vies com l'art, la poesia i la literatura per narrar i donar veu a la bogeria, des de l'experiència i amb veu en primera persona. El seu objectiu és trencar l'estigma associat a aquest tipus de diagnòstics, alhora que construeix un espai de socialització i d'activació de l'individu en el col·lectiu.

Pel que fa a la intervenció en espais urbans, cal tenir en compte iniciatives al voltant de les maneres d'investigar i actuar sobre un barri a partir de la **definició mateixa dels problemes socials** que es viuen com a més apressants, al mateix temps que es creen els llenguatges i els codis més adequats per a expressar-los i posar aquesta reflexió col·lectiva al servei de la transformació social. Aquesta és l'experiència, al barri madrileny de Carabanchel, de la xarxa d'investigació Carabancheleando.

Algunes experiències d'organització de comunitats de persones afectades

Hi ha algunes experiències d'autoorganització de comunitats de persones afectades que promouen la generació de sabers i formes d'investigació i intervenció propis, que en alguns casos es combinen amb relacions horitzontals amb professionals, i en altres casos funcionen a partir de la generació d'espais d'autogestió. Per exemple: la xarxa de grups de suport mutu de persones psiquiàtiques Xarxa GAM (<https://xarxagam.org>); el col·lectiu actiu de persones amb experiència en trastorns de salut mental ActivaMent (<http://www.activament.org>); Ràdio Nikosia, comunitat d'acció política i participació social per a persones, des de persones i amb persones amb diagnòstic de salut mental per mitjà d'eines comunicatives (<https://radionikosia.org>). Un altre exemple és Carabancheleando, una plataforma d'investigació i acció col·lectiva formada per persones i col·lectius del barri madrileny de Carabanchel (<https://carabancheleando.net>). Per la seva banda, Hearing Voices és un moviment conformat per persones «escultadores de veus», familiars i professionals que busca anar més enllà de la patologització i medicalització del que, tradicionalment, s'ha definit com a «al·lucinacions auditives»; a partir del congrés del mateix nom s'han format diversos col·lectius, com Flipas GAM Activismo y grups de suport mutu en salut mental (<https://www.hearing-voices.org>, https://entrevoces.org/es_ES).

Per acabar, una fórmula mixta entre les dues anteriors és la que, gràcies a una correlació de forces favorable dins de la institució (com a conseqüència d'un procés de politització entre els professionals i d'un canvi de govern, més obert a escoltar les seves propostes), opta per produir des de dins de la institució mateixa una **feina** aquest cop «positiva» en què s'intenten dissoldre les fronteres entre subjecte/objecte de la intervenció i s'intenta produir un espai transversal i comú que distribueixi les possibilitats de decisió i incidència.

Una experiència suggerent per a il·lustrar el que s'ha dit la trobem en una sèrie de transformacions en l'àmbit de les institucions psiquiàtriques en el context italià de la segona meitat del segle xx. A la Itàlia de la dècada de 1960, el psiquiatre Franco Basaglia va començar a organitzar un moviment que tenia entre els seus objectius el tancament dels manicomis i que es va acabar fusionant amb el moviment de Psiquiatria Democràtica. Un antecedent d'aquest moviment és la pràctica de la clínica La Borde (França) on, a partir d'un profund desbaratament del funcionament i els rols tradicionals de la institució, els malalts participaven de manera activa en l'organització de la vida de l'establiment. El 1962, sota governs de centre-esquerra, a Itàlia, es va animar l'impuls per a transformar els asils en hospitals psiquiàtrics on es poguessin curar i no només tancar els malalts mentals. Al seu torn, es van introduir canvis en la formació del personal i tècniques psicoterapèutiques, cosa que va portar a provar nous mètodes de socialització i psicoteràpia de grup. L'empenta dels professionals, però també d'associacions d'afectats i familiars en la denúncia contra la violència a les institucions, va culminar el 1968 amb l'ocupació d'un grup d'estudiants a la casa de bojos de Colorno en la qual eren voluntaris. Entre les propostes de la seva assemblea hi havia l'obertura de portes de la institució, eliminar les reixes, la gestió assembleària amb la participació dels interns o l'obtenció de permisos de sortida i el consum de cigarrets.

Franco Basaglia va ser nomenat director del manicomi de Gorizia, al nord d'Itàlia, el 1961 per passar, a finals del 1969, a ser director dels serveis psiquiàtrics a Parma i, el 1971, arribar a Trieste, on, juntament amb molts companys professionals, va aconseguir tancar el manicomi de San Giovanni, el 1977, i va impulsar l'aprovació, el 1978, de la Llei 180 italiana que abolia el manicomi i eliminava el perill com a raó per a l'internament. Aquest és potser el millor exemple d'un corrent que busca des de dins del món professional i de les institucions la transformació de l'atenció cap a models que cerquen desallotjar poder de la figura experta per a redistribuir-lo entre els «usuaris» i «intervinguts».

Com hem vist en els exemples anteriors, aquests moviments i posicions alternatives permeten fer llum a altres interpretacions possibles dels fenòmens socials; en els casos exposats, canviar el focus de les persones amb mancances a les mancances de l'entorn en el qual les persones es desenvolupen, i possibilitar formes d'intervenció que puguin incidir en el context social on emergeixen certes qüestions problemàtiques. Això, al seu torn, dona peu a preguntar-se sobre les maneres que s'entenen, des de contextos concrets d'intervenció social, els problemes a què cal referir-se i, en conseqüència, les maneres d'abordar-los.

El desenvolupament d'aquestes discussions ha mantingut oberta la pregunta sobre els efectes de control que poden tenir les actuacions dutes a terme des de la intervenció social, i assenyalava la necessitat de promoure actuacions encaminades a qüestionar l'ordre existent, i reflexions i accions per a la seva transformació. Alhora, aquestes discussions permeten assolir un dels objectius transversals als continguts desenvolupats al llarg d'aquests materials, que consisteix a situar al centre la necessitat d'un exercici constantment crític, ètic i reflexiu al voltant de les pràctiques i eines analítiques que sustenten el marc de la intervenció social.

Bibliografia

Agudo Sanchiz, A. (2009). «Conocimiento, lenguaje, poder e intermediación. Perspectivas contemporáneas en la antropología de las políticas públicas». *Estudios Sociológicos* (vol. 79, núm. XXVII, pàgs. 63-110).

Ávila, D.; García, S. (coord.); **Observatorio Metropolitano de Madrid** (2015). *Enclaves de riesgo: gobierno neoliberal, desigualdad y control social*. Madrid: Traficantes de Sueños.

Ávila, D.; García, S. (2013). «Solicitar, subsanar, denegar... La burocracia de los de abajo». En: P. Oliver (coord). *Burorrepresión: sanción administrativa y control social* (pàgs. 119-150). Madrid: Bomarzo.

Bacque, M. H.; Biewener, C. (2016). *El empoderamiento. Una acción progresiva que ha revolucionado la política y la sociedad*. Barcelona: Gedisa.

Bentancor, M. V. (2011). «Empoderamiento: ¿una alternativa emancipatoria?». *Margen* (núm. 61, pàgs. 1-14).

Biehl, J.; Eskerod, T. (2013). *Vita. Life in a Zone of Social Abandonment*. Berkeley: University of California Press.

Castel, R. (1986). «De la peligrosidad al riesgo». En: VV. AA. *Materiales de Sociología Crítica* (pàgs. 219-243). Madrid: La Piqueta.

Castel, R. (2004). *La inseguridad social: ¿Qué es estar protegido?* Buenos Aires: Manantial.

Dubet, F. (2006). *El declive de la institución*. Barcelona: Gedisa.

Foucault, M. (2007). *El nacimiento de la biopolítica*. Buenos Aires: Fondo de Cultura Económica.

Foucault, M. (2008). *Seguridad, Territorio, Población*. Madrid: Akal.

Hacking, I. (1999). *The Social Construction of What?* Cambridge: Harvard University Press.

Laval, C.; Dardot, P. (2013). *La nueva razón del mundo. Ensayo sobre la sociedad neoliberal*. Barcelona: Gedisa.

Lazzarato, M. (2006). *Por una política menor. Acontecimiento y política en las sociedades de control*. Madrid: Traficantes de Sueños.

Lorey, I. (2016). *Estado de inseguridad. Gobernar la precariedad*. Madrid: Traficantes de Sueños.

Murguialday, C.; Pérez de Armiño, K.; Eizagirre, M. (2000). «Empoderamiento». En: K. Pérez de Armiño (dir.). *Diccionario de Acción Humanitaria y Cooperación al Desarrollo*. Barcelona: Icaria y Hegoa.

Parajuá, D. (2015). *Estar con la gente y estar en la institución. La construcción de los usuarios de los Servicios Sociales en el marco de las políticas sociales neoliberales*. Tesis doctoral presentada a la Facultat de Ciències Polítiques i Sociologia, Departament d'Antropologia Social, Universitat Complutense de Madrid.

Rose, N. (1997). «El gobierno en las democracias liberales 'avanzadas': del liberalismo al neoliberalismo». Julia Varela (trad.). *Archipiélago. Cuadernos de Crítica de la Cultura* (núm. 29, pàgs. 25-40).

Rowlands, J. (2001). «El empoderamiento a examen». <<http://acmcb.es/files/425-8232-DOCUMENT/comunidadvirtual.pdf>>

Scheper-Hughes, N. (1997). *La muerte sin llanto: violencia y vida cotidiana en Brasil*. Buenos Aires: Ariel.

Strathern, M. (ed.) (2000). *Audit Cultures. Anthropological Studies in accountability, ethics and the academy*. Londres: Routledge.

Stuckler, D.; Basu, S. (2013). *Por qué la austeridad mata. El coste humano de las políticas de recorte*. Madrid: Taurus.

Wacquant, L. (2010). *Castigar a los pobres. El gobierno neoliberal de la inseguridad social*. Barcelona: Gedisa.

